

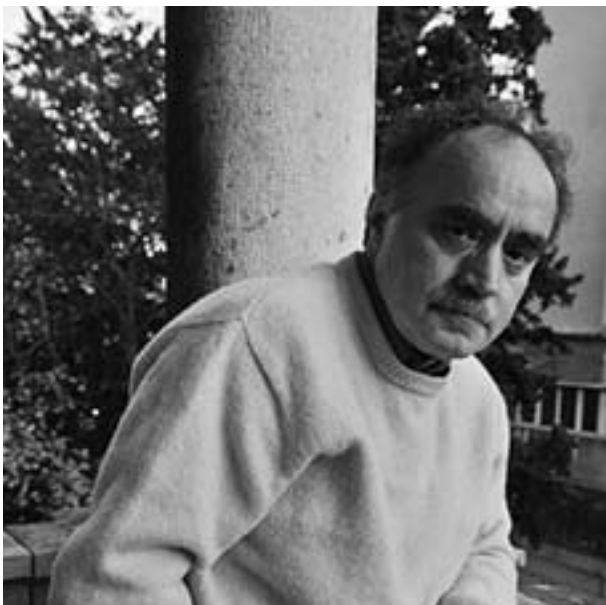

1967.

RIKLIN,

MIHAIL

Crveni oktobar

RIKLIN, MIHAIL

Crveni oktobar

Rođenje religije iz duha ateizma

Bog ne postoji!

Partija koja je došla na vlast u Rusiji kao rezultat Oktobarskog prevrata bila je ateistička partija. Njezini vođe ponosili su se time što ne samo da nisu vjerovali u Boga, nego su, zahvaljujući Marxovoj pronicljivosti, i znanstveno spoznali klasnu bit religije, njezinu vezu s interesima eksploitirajućih klasa. U društvu koje je nacionaliziralo sredstva proizvodnje, religija nakon kratkotrajnog prijelaznog perioda, koji je obilježen “diktaturom proletarijata”, mora odumrijeti; kad nestane otuđivanja, društveni odnosi postat će prozirni i za religijom jednostavno neće biti potrebe. Marx je religiju nazivao “opijumom naroda”. Izgradnju novog društva boljševici su shvaćali kao primjenu metode detoksikacije, liječenja od narkomanije, od neophodne potrebe za iluzornom, religioznom utjehom.

Vladimir Ilič Lenjin bio je, prema riječima svoje supruge Nadežde Krupskaje, “najuvjereniji ateist”.⁰¹ Smatrao je da je vjera u Boga nespojiva s članstvom u revolucionarnoj partiji. U svakom odbacivanju materijalističkog odgovora na osnovno filozofsko pitanje, priznavanja primarnosti materije primjećivao je početak političke nepouzdanosti, prijatnu revolucijskoj stvari. Nematerijalist je za Lenjina potencijalni neprijatelj, čak ako on to ni ne naslućuje, smatrajući da je članstvo u partiji spojivo s oduševljenjem za modernu filozofsku doktrinu. Svoje glavno filozofsko djelo *Materijalizam i empiriokriticizam* osnivač boljševizma posvetio je obrani materijalizma i ateizma od napada onih koje je on prezrivo nazvao “diplomiranim lakajima popovštine”. Posebno osuđuje one drugove iz partije koji su se oduševljavali bogoizgradnjom⁰², tj. zbližavanjem marksizma i religije. Pod “popovštinom” budući vođa Oktobra podrazumijevao je kompleks ideja koje su povezivale kršćanski pogled na svijet s idealizmom (u lenjinističkom shvaćanju – s predstavom o primarnosti svijesti nad materijom). Nemoguće je, tvrdio je često, željeti svjetsku revoluciju i biti ne samo religiozan čovjek nego i idealist. Kasnije, za vrijeme sovjetskog perioda, to vođino mišljenje dobilo je naziv “princip partijnosti” u filozofiji.

Čorsokaci na koje će lenjinizam naići u mnogome su bili predodređeni aktivnim, borbenim ateizmom. Samo materijalist može istinski promijeniti svijet jer, pre-

ma Lenjinu, samo on zna da ne postoji nikakav onostrani svijet i da će se sve odlučivati na ovoj zemlji. Apriorna uvjerenost u korisnost takvih promjena predodredila je i nevidenu radikalnost sredstava koja se primjenjuju radi njihovog postizanja i ogromni broj žrtava revolucionarnog eksperimenta.

Nakon revolucije Lenjin je zahtijevao da se mladež odgaja u duhu komunističkog morala. No kakav je bio taj moral?

“U kojem smislu – pisao je on – negiramo moral, negiramo čudorednost?

U onom smislu u kakvom ga je propovijedala buržoazija, koja je izvodila tu čudorednost iz božjih zapovijedi. U tom pogledu, naravno, govorimo da u boga ne vjerujemo i jako dobro znamo da je u ime boga govorilo svećenstvo, govorili veleposjednici, govorila buržoazija...

Govorimo da je naša čudorednost podčinjena interesima klasne borbe proleterijata.”⁰³ I da ne bi ni u koja bilo sumnji, vođa rezimira: čudorednost je isključivo ono što potpomaže rušenju starog poretka i izgradnji novog, komunističkog.

Iza granica kršćanskog teizma nema, smatrao je osnivač boljševizma, nikakve religije niti je može biti. Lenjin se protiv svih pokušaja da se komunizam ujedini s religijom, prisjeća se Nadežda Krupskaja, “borio čitavim svojim bićem (...) smatrao je da su krajnje štetni razgovori na temu da je ‘socijalizam također religija’ (...).”⁰⁴

Lenjin je određivao Boga kao kompleks ideja koje su nastale zbog toga što je čovjek podjarmljen prirodi i klasnim ugnjetavanjem te je zbog toga u potpunosti logično da je poslije revolucije borba s religijom stavljena u isti red s borbom s nepismenosti i krajnjom bijedom.

Lenjinovi zavjeti neprestano su se provodili i nakon njegove smrti. Kakve su sve ateističke publikacije izlazile u SSSR-u u dvadesetim godina 20. stoljeća: *Revolucija i crkva*, *Bezbožnik*, *Antipobožnik*, *Bezbožnik kraj radnog stola*, *Seoski bezbožnik*, *Mladi bezbožnici!* U 1932. godini u SSSR-u objavljivalo se 10 novina antireligioznog sadržaja i 23 antireligiozna časopisa, djelovao je Savez borbenih bezbožnika i Državno antireligiozno izdavačko poduzeće.

Lav Trocki nije bio ništa manje uvjereni ateist. On ne samo da je poricao monopol religije na osmišljavanje “više kolizije” (borba junaka i sudbine, suodnos grijeha i iskupljenja), nego i njezinu adekvatnost zadaćama revo-

lucionarne epohe, vremenu kad se čovjek oslobađa od mistične i religiozne magle i preustrojava sebe i društvo prema vlastitom planu.⁰⁵ U antropocentrizmu, u kultu čovjeka išao je dalje od Lenjina. “Socijalistički čovjek – čitamo u knjizi *Književnost i revolucija* – strojem će vladati prirodom, u svem njezinu opsegu... On će pokazati gdje su potrebne planine, a gdje će se razmaknuti.”⁰⁶ Osnivač Crvene armije nije sumnjao: umjetnost novog društva oživjet će ponovno tragediju, ali “dakako, bez boga. Nova umjetnost bit će bezbožna umjetnost.”⁰⁷

Rukovodilac Saveza borbenih bezbožnika stari boljševik Emeljan Jaroslavski napisao je *Bibliju za vjernike i nevjernike*. U njoj između ostalog ismijava biblijsku ideju iskupljenja. Ako žena rađa u mukama, to proizlazi od nesavršenog ustroja njezinog tijela, a ne od drevnog prokletstva. “Ali čini se da nije potrebno da žene u mukama rađaju djecu. Znanstveni uspjesi učinili su mogućim masovne anestetičke porode u Državi Sovjeta. Sovjetski znanstvenici poništili su staro ‘prokletstvo božje’”.⁰⁸ To se isto odnosi i na neophodnost pribavljanja kruha u znoju lica svog. I to božje prokletstvo izgubilo je svoju snagu poslije revolucije. “U SSSR-u nema nezaposlenosti, krajnje bijede i masovnih stradanja. Rad koji je prema Bibliji prokleo bog, taj rad je u našoj državi stvar časti i slave.”⁰⁹

Stari boljševik je u pravu, ali zaboravio je pridodati: natpis “Rad je stvar časti, hrabrosti i junaštva” nije ukrašavao samo glavne ulaze državnih zgrada, nego i ulaz staljinističkih koncllogora.

Boljševički ateizam odjednom je poprimio konkretne oblike. Za nekoliko mjeseci nakon preuzimanja vlasti (u veljači 1918. godine) Lenjin je skicirao plan “veličanstvene propagande”. On je zapovijedio narodnom komesaru Prosvjete Lunačarskom “da na različitim istaknutim mjestima, odgovarajućim zidovima ili posebnim građevinama, porazbaca kratke, no izražajne natpise koji sadrže najduže, najizvornije marksističke principe i parole, a također i oštro sastavljene formule koje daju ocjenu ovom ili onom velikom povijesnom događaju... Smatram spomenike još važnijim od natpisa: biste ili čitave figure, možda bareljefe, grupe.”¹⁰ Otkrivanje svakog spomenika moralo je, prema vođinom mišljenju, postati “čin propagande i maleni praznik”. U dekretu nove vlasti “O spomenicima republike” (od 14. travnja 1918. godine) zakonski se određivalo rušenje spomenika carevima i njihovim slugama, a također i preimenovanje

- 01 Nadežda K. Krupskaja, *O komunističkom vospitanii škol'nikov* (O komunističkom odgoju učenika), Moskva, 1987., str. 18.
- 02 (rus. bogostroitel'stvo) – etičko-filozofski pravac u ruskom marksizmu koji su razradili književnici lijeve provenijencije u prvom desetljeću 20. stoljeća s ciljem integracije ideja marksizma i religije na osnovi socijalističkog i kršćanskog svjetonazora (op. prev.).
- 03 Nadežda K. Krupskaja, *O komunističkom vospitanii škol'nikov* (O komunističkom odgoju učenika), Moskva, 1987., str. 18.
- 04 Ibid., str. 57.
- 05 Lav Trocki, *Književnost i revolucija*, Rijeka: Otokar Keršovani, 1971., s ruskog prevela Tatjana Korać, str. 181.
- 06 Ibid., str. 183.
- 07 Ibid., str. 177.
- 08 Emeljan Jaroslavski, *Biblija dlja verujuščih i neverujuščih*, Moskva, 1977., str. 63.
- 09 Ibid., str. 64.
- 10 *Sovetskoe dekorativnoe iskusstvo. Materialy i dokumenty. 1917-1932. Agitacionno-massovoe iskusstvo. Oformlenie prazdnestv*, Moskva, 1984. str. 9.

Nadežda Krupskaja

RIKLIN, MIHAIL
Crveni oktobar

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2010.

- 11 Narodno likovanje u sovjetskim praznicima tridesetih godina 20. stoljeća bilo je organizirano, strogo podčinjeno logici vlasti. Suvremeni njemački istraživač suvremenih praznika po tom pitanju nema nikakvih sumnji: "Vorn' marschieren jetzt in einer strikten Demonstrationsordnung immer die Herausgehobenen. Bei den lokalen städtischen Aufmärschen waren das zuerst Vorzeigbetriebe, innerhalb jeder Kolonne vornweg die Bestarbeiter. Ihr Abstand zur Rest der Demonstrationsskolonne wurde auch durch eine neue Kleidungsordnung visualisiert: nur sie durften am Festtag weißes Tuch tragen. Dagegen folgten 'hinten', am Ende der Kolonne, die 'Nachzügler', die 'Zurückgebliebenen' und die anderen als rückständig Diffamierten." (Malte Rolf, *Das sowjetische Massenfest*, Hamburg, 2006., str. 167.)
- 12 I. E. Zelenin, *Stalinskaja "revolucija sverhu" posle "velikogo pereloma", 1930-1939*, Politika, osušćenstvenie, rezultaty, Moskva, Nauka, 2006., str. 17.
- 13 Ibid., str. 61.
- 14 Ibid., str. 60.

gradova i ulica nazvanih u čast eksploatora. Poznajući strastveni boljševički ateizam, nije teško naslutiti da je veličanstvena propaganda uskoro poprimila anti-religiozni karakter: rušenje crkava, njihovo pretvaranje u svjetovne ustanove, u ambare, skladišta i tako dalje, koje će se s kratkim prekidima nastavljati tijekom čitavog sovjetskog perioda. Sovjetska vlast, opkoljena sa svih strana neprijateljima, veličanstveno je proslavila svoju prvu godišnjicu. Moskovske i petrogradske ulice bile su prekrivene vijencima zelenila, crvenim zvijezdama i plakatima, grbovima Sovjetske republike, portretima vođa i osnivačima marksizma. Svuda su se mogle vidjeti aršinske parole "Mir kolibama, rat dvorcima", "Proleterijat nema što da izgubi osim lanaca", "Rat i smrt klasnim neprijateljima proleterijata" i tako dalje. Religiozna tema također nije bila zanemarena: Isakijevski trg bio je iskićen panoima; na prvom je svećenik na pozadini crkve govorio siromahu: "Vrijeme je da umreš", a na drugom je svećenik odlazio ruku pod ruku s oficijom na pozadini carevog porteta (u to vrijeme strijeljanog). Automobil s karnevalskom figurom svećenika koju su naposljetku spaljivali postao je neodvojiv sastavni dio sovjetskog praznika.

Povorka na Crvenom trgu i po Tverskoj ulici (teme praznika naravno da je odabiralo i određivalo partijsko rukovodstvo) 1929. godine nazivala se "Sahrana religioznih svetkovina": na moskovskim ulicama radnici su pronosili lijesove s imenima glavnih pravoslavnih praznika i figure popova i hodža u društvu kapitalista i carističkih sluga. Prvi maj 1930. godine također je bio posvećen borbi s religijom. Posebno rječita bila je instalacija "Religija i kapital" u Centralnom parku kulture i odmora u Moskvi: između topovskih ždrijela koja su izbijala iz ugojenog tijela kapitalista, bjelasala se figura svećenika (ideja propagande bila je jednostavna: kapitalisti podstiču ratove, a svećenici ih opravdavaju). Nakon jedne godine moskovski su radnici karnevalske figure Kapitalista i Svećenika u tom istom parku iznova pronosili.¹¹

Nije slučajno da se antireligiozna propaganda poostrava od 1929. do 1931. godine. Započinje kolektivizacija koja je bila popraćena orgijom borbenog bezboštva. Pisma seljaka iz tog vremena, koja se nisu objavljivala za vrijeme sovjetske vlasti, obiluju rječitim detaljima borbe s religijom. "Mnoge ruske crkve - pišu seljaci iz Tverske pokrajine - pretvorili su u skladišta... silom oduzeli cr-

kvne potreštine, skinuli zvona... Kršćanstvo je religija uzajamne ljubavi među ljudima, iskrenog prijateljstva. Socijalizam je pak religija mržnje, zavisti, neprijateljstva među ljudima (zanimljivo je da seljaci, za razliku od Lenjina i Trockog, smatraju da je socijalizam religija. - M. R.)"¹² Te iste teme u neobjavljenom pismu seljaka ispoljavaju se u časopisu *Socijalistička poljoprivreda*: "Boljševici-ateisti udarili su ogromne poreze na pravoslavne crkve... preuredili ih u kazališta, kina, radničke klubove, pretvorili ih u skladišta, oduzeli crkvene potreštine. S mnogih crkava skinuli su zvona... Župljani su se protivili tom komunističkom nasilju, ali su ih potonji zastrašivali vatrenim oružjem."¹³ U članku *Vrtoglavica od uspjeha* Staljin u svom uobičajenom stilu - govoriti jedno, a raditi suprotno - osudio je "s oproštenjem 'revolucionare' koji stvar organizacije radničke zadruge započinju skidanjem zvona"¹⁴, poslije čega ne samo da ekscesi borbenog ateizma nisu prestali, nego su se i pojačali.

Dakle, boljševizam je aktivno napadao religiju od samog početka, ne čekajući vrijeme kad će, prema Marxovom proročanstvu, društveni odnosi postati prozirnim, a religiozna utjeha sama od sebe postati bespredmetnom. Tijekom prve četiri godine nakon revolucije, koje su se kasnije poistovjećivale sa Zlatnim vijekom sovjetske demokracije, s religijom su se borili prema nalogu spoznate povijesne nužnosti u korist svjetskog uma. Nova vlast bila je još suviše mlada i zanesena borbom za preživljavanje, da bi ozbiljno razmislila o prirodi impulsa koji su oduševljavali njezine predstavnike.

Partija iznad svega

X. kongres SKP(b)-a, koji se održao u ožujku 1921. godine, postao je prekretnica i sudbonosni događaj u povijesti boljševizma. Uvjerivši se da svjetska revolucija ne prelazi granice Ruskog Carstva i da čak unutar njezinih granica ne pobjeđuje na svakom mjestu, Lenjin je donio niz odluka koje su predodredile dalji razvoj revolucije. U rezoluciji *O jedinstvu partije*, koju su delegati prihvatili na Lenjinovo navaljivanje, nalazio se zahtjev da se raspuste frakcije i odlučilo se u tajnom dodatku da se neposlušni, koji su bili čak u rangu članova CK-a, degradiraju na nižu dužnost ili čak isključe iz partije. Aparat je dobio praktički neograničene ovlasti u borbi s herezom koje će Staljin, koji je 1922. godine postao Glavnim tajnikom, odmah iskoristiti protiv svojih oponenta. Trocki, Buharin, Kamenev, Zinovjev sami su izglasali

na kongresu mehanizam koji će uskoro dovesti do njihovog uništenja, dokument koji sadrži početak sakralizacije aparata i Partijskog Vođe.

Za vrijeme kongresa Kronštatovi mornari podigli su ustanak. Mornari su zahtijevali predaju vlasti Sovjetima, ukidanje boljševičkog monopola na vlast (“vladavinu komisara”), vraćanje na vlast drugih revolucionarnih partija. Prvi koji su istupili protiv boljševika bili su ljudi, koje je Trocki 1917. godine nazvao “dikom i ponosom ruske revolucije”, pri čemu su istupili s parolama s kojima je došla na vlast Lenjinova partija. Stvar je bila utoliko složenija što zahtjev za demokratizacijom nije dolazio samo od žitelja Kronštata, nego od unutarpartijske “radničke opozicije” i grupe “demokratskog centralizma”.

Mornari su osim toga zahtijevali ukidanje prisilne konfiskacije seljačkih produkata (“prisilni otkup životnih namirnica”) i kongres, koji bi uvođenjem Nove ekonomske politike, tj. odricanjem (boljševičkim – op. prev.) nasilnih rekvizicija, ispunio njihove zahtjeve. Ali time su pobunjenici u očima Lenjina i njegovih partijskih drugova postali još više nepopravljivi neprijatelji partije.

Razina partijskog manihejstva, pogled na partiju kao na središte svjetlosti koje je okruženo mračnom masom neprijatelja, već je za vrijeme Lenjina bila naročita visoka, toliko da su “članovi radničke opozicije” i grupe “demokratskog centralizma” dobrovoljno zajedno s tristo drugih delegata pozivali da se uguši buna. Oni s pobunjenicima nisu bili bliski u podudaranju zahtjeva, ali to ih je činilo sumnjivima u očima partijskih drugova, pa je trebalo dodatno dokazati svoju lojalnost. Dokazi su smjesta podastrijeti. U ime “radničke opozicije” Aleksandra Kollontaj izjavila je da će njezini sudionici među prvima početi s gušenjem bune. “Radikalno lijevi nekadašnji mornar Dibenko i lider grupe ‘demokratskog centralizma’, pisac i vojnik Bubnov – pisao je u *Uspomenama revolucionara* svjedok tadašnjih događaja Victor Serge – krenuli su na led kako bi se obračunali s buntovnicima čiju su ispravnost djelovanja u dubini duše priznavali.”¹⁵ Buna je bila ugušena. Mornari su umirali s riječima “Neka živi svjetska revolucija!”, “Neka živi Komunistička Internacionala!”, umirali su od metaka onih koji su na kongresu, unutar partije, zahtijevali isto ono za što su se ovi drznuli da zatraže izvana.

Izvanjskog promatrača mogla bi iznenaditi činjenica da je bilo moguće na jednom te istom kongresu iz-

glasati NEP (liberalizaciju ekonomije) i zabraniti frakcije (militarizacija partije). Ali s partijskog gledišta, koja je navikla da djeluje u ilegalnim uvjetima i koja je od početka organizirana na vojni način, nikakvih proturječnosti nije bilo: upravo zbog toga što se činio vremenski ustupak kapitalističkoj stihiji, trebalo ju je pokazati kao maksimalno jedinstvenu, koliko je moguće tješnje zbiti svoje redove.

X. kongres označavao je početak kraja idejnog boljševizma s njegovom težnjom prema svjetskoj revoluciji, s napetom spoznajom da agrarna, “opančarska” (Lenjin) Rusija nije dorasla socijalističkoj revoluciji, da revolucija može preživjeti jedino u slučaju ako je podrži Europa (na to se, zapravo, naposljetku svodila demonizirana Trockijeva ideja “permanentne revolucije”).

Izvoz revolucije postaje odsad izvoz njezinog sovjetskog modela; za vrijeme Staljina kažnjava se svaki razgovor o nedostatku tog modela.

Za razliku od Lenjina koji je nametnuo partiji svoju volju u toku diskusija, novi vođa izražavat će je neposredno i bezuvjetno. Njegovi oponenti tijekom petnaest godina prijeći će put od partijskih drugova s kojim treba diskutirati do “špijuna”, “bandita” i “imperijalističkih najamnika” koji su podvrgnuti nemilosrdnom istrebljenju. Trocki, koji je s entuzijazmom podržavao gušenje Kronštatske bune, nije predviđao da će se za tri godine rezolucija o jedinstvu partijskih redova okrenuti protiv njega. Do kraja života on će uporno nazivati staljinizmom ono što je započelo još za vrijeme Lenjina i što je njegov nasljednik doveo do logičkog završetka. Od ožujka 1921. godine kadrovska politika, sposobnost da se u potrebnom trenutku mobilizira mnoštvo, jednostavno osmišljena partijska intriga igrat će u životu SKP(b)-a važniju ulogu od odličnog govora ili dobro napisanog spornog članka.

Brza interpretacija autentične biti lenjinizma postat će osobna vođina kompetencija. Ono što je tijekom osvajanja i prvobitne uspostave vlasti bilo glavno oružje boljševičke partije sad je predstavljalo opasnost i trebalo je podvrgnuti uništenju. Za samo petnaest godina nakon X. kongresa stari boljševici, koji su znali za Staljinovo (“Kobino” kako su ga iz partijske navike nastavljali zvati) skromno teoretsko znanje, neprimjetno su sami za sebe postali opasni svjedoci partijske povijesti, onog “kako je to zapravo bilo”, te su maltene svi bez iznimke bili istrijebljeni tijekom Velikog terora. Nakon njihove

15 Victor Serge, *Mémoires d'un Révolutionnaire 1901-1941*, Pariz, 1951., str. 159.

16 Lenjinovo balzamirano tijelo uobičajeno je uspoređivati s mumijom, ali to ne odgovara zahtjevima nove religije. "Razumije se samo po sebi - pisao je profesor Zbarski, kustos vodnog tijela - da mumije predstavljaju veliki interes za razjašnjavanje povijesti naroda drevnih vremena, za arheologe, antropologe, anatome. Ali ne smije se zaboraviti da takvo tijelo ima smeđu, maltene crvenu boju i kao da predstavlja kostur presvučen kožom. Kad bi se nekom pokazalo tijelo bliskog čovjeka koje je pretvoreno u mumiju, on bi se prestravio." (Boris I. Zbarskij, *Mauzolej Lenina*, OGIZ-Gospolitizdat, Moskva, 1945., str. 36.). Lenjinovo tijelo čuva se kao "tijelo bliskog čovjeka", onako kako ga je zatekla smrt.

17 Ibid., str. 39.

18 Ibid., str. 42.

smrti boljševička povijest pod Staljinovim rukovodstvom bila je do neprepoznatljivosti ponovno ispisana.

Nadzor nad ideološkom sferom u tridesetim godinama 20. stoljeća pada u ruke političke policije koja proganja svaku neortodoksnu ideju kao zavjeru, prijetnju nacionalnoj bezopasnosti. Na kraju krajeva "ideološke prijestupe" započinje u masovnom sistemu proizvoditi policija još prije nego što je nekom palo na pamet da ih učini ili čak zamisli. Ono što je 1921. godine započelo kao briga o čistoći i jedinstvu partijskih redova pretvorilo se u, u povijesti neviđenu, mašinu kažnjavanja za prijestupe koji su postojali isključivo u krvnikovoj mašti.

Objava bespoštednog rata duhu, svijesti, idealnom načelu u čovjeku potpomogla je da Lenjinovi nasljednici lako postanu oruđe onog što se njihovim vođama činilo kao povijesna nužnost. Od strastvene težnje da se poboljša stari svijet nastala je nova vjera. Njezini nositelji nisu posjedovali društveni model koji je trebalo izgraditi, oni su bili zaneseni bujicom improvizacija. Boljševici jednostavno nisu prikrivali istinu od neprijateljskog vanjskog svijeta - ona je bila neprozirna za njih same. Partija je govorila *sa sobom* na krajnje neprozirnom, arhaičnom, religioznom jeziku. Umjesto toga da se, ugledajući se na Marxa, oslobodi svijet od začaranosti, učinivši nepotrebnim religiozni odnos prema njemu, boljševici su ga još više začarali, okružili ga višeslojnom tajnom, učinili ga maksimalno neprozirnim za same stanovnike.

Nova kulturna zdanja i obredi postali su simboli neprozirnosti koji su formirali društvene odnose.

Vječno živ

O Lenjinovoj želji da bude sahranjen kraj majčinog groba nisu znali samo Krupskaja i Trocki, nego i svi članovi najbližeg kruga uključujući naravno i Staljina. Ipak nije bilo suđeno da se ostvari ta želja. Tijelo vođe-ateista partija je odlučila da sahrani u onom obliku kakvog ga je zatekla smrt, kao vječno živog. Bila je osnovana komisija za ovjekovječivanje Lenjinovog trupa pod rukovodstvom Staljina, Molotova i Džeržinskog. Znanstvenici su trebali riješiti složenu zadaću: kako sahraniti mrtvo tijelo kao živo, kako spriječiti posmrtno propadanje kao što se to radi kod faraonskih mumija koje su, kao što je poznato, tamno-smeđe boje i nipošto ne slič ljudskim tijelima, na koji je način poželjno kod mnogobrojnih poklonika na neodređeno dugo vrijeme stvarati iluziju druženja sa živim vođom?¹⁶

Vođino tijelo čuvalo se naporima partije i političke policije (Čeka, GPU, NKVD) Staljina i Džeržinskog.

"Nema nikakve sumnje da je samo zahvaljujući isključivoj pažnji partije i vlade te osobno druga Staljina - pisao je profesor Zbarski, koji je bio odgovoran za održavanje Lenjinovog tijela - naš rad završio uspješno.

Felixu Džeržinskom, kao predsjedniku komisije za ovjekovječivanje sjećanja na Lenjina bilo je povjereno da sudjeluje s nama u radu... njemu mnogo dugujemo na uspješnim rezultatima našeg rada."¹⁷ Ideološki boljševici na čelu s Trockim i Krupskajom ne samo da se nisu usudili (prisjetimo se rezolucije *O jedinstvu partije* koja je donesena na X. kongresu) prosvjedovati, nego i javno izreći svoje mišljenje. Oni su bili bespomoćni pred izvršno izrežiranim spektaklom: Staljinova volja osim toga podudarala se s voljom masa koje su čeznule za objektom obožavanja. Partijska disciplina čvrsto je začepila njihova usta; samo u krugu "svojih" oni su još ponekad tugovali za gubitkom lenjinističkih ideala.

Znanstvenici su ispunili partijski nalog - vođino tijelo isprva se održavalo na pet godina, a nakon toga na neodređeno dugo vrijeme.¹⁸ Metodika balzamiranja do danas se čuva u tajni.

Lenjinov mauzolej na Crvenom trgu postao je središtem novog kulta. Svojim postojanjem on je dokazao da poricanje teizma ne znači ukidanje religije, da je ne-teistička religija moguća. Na području rasprostranjenosti budizma to najvjerojatnije nikog ne bi zadivilo, no "religije knjige" odlučno su poricale mogućnost takve metamorfoze. Ironični i pronicljivi istraživač koji poznaje marksistički jezik, ne bi propustio primijetiti da je lenjinistički kult, od kojih je središnji, ali ne i jedini aspekt postao Mauzolej, nastao zbog izvanredne neprozirnosti društvenih odnosa koje je izazvala revolucija. Umjesto da izumre, religija je promijenila formu; transcendentno, izgubivši onostranost, postalo je imanentno. Svijet kao da se spljoštio; njegova dimenzija koja se dosad smatrala kao izvedena i stvorena, oslobodivši se od Stvaraoca, bila je opskrbljena nevidljivim potencijalom iskupljenja.

Iznenaduje brzina nastanka novog kulta. Za manje od tjedan dana nakon smrti Lenjinovo tijelo već je počivalo u drvenom Mauzoleju koji je sagradio arhitekt Ščusev. Od tog istog dana uz grobnicu dežura počasna straža. Svoj završni oblik spomen-grobnica dobila je 1930. godine - ovog puta za izgradnju Mauzoleja upo-

Lav Trocki

129

RIKLIN, MIHAIL
Crveni oktobar

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2010.

- 19 Nikos Kazantzakis, *Otčet dlja El' Greko*, Afiny, Lotos-Raritet, 2005., str. 375.
- 20 Citat iz Zbarskog, *Mauzolej Lenina*, Moskva, OGIZ-Gospolitizdat, 1945., str. 51.
- 21 *Istorija Vsesojuznoj Kommunističeskoj partii (boljševikov)*, Moskva, Gospolitizdat, 1938., str. 265.

trebljen je mramor, granit, porfit i labrador. Za vrijeme praznika na Mauzoleju su stajale žive vode na čelu sa Staljinom koji si je u to vrijeme definitivno osigurao status vrhovnog svećenika.

Mnogi hodočasnici shvaćali su doslovno analogiju vodine grobnice s Grobom Gospodnjim (tj. potpuno nepravilno sa stajališta partijske pravovjernosti). Lenjin je za njih bio novi Krist. Evo kako opisuje posjet Mauzoleju 1927. godine grčki pisac Nikos Kazantzakis: "On je ležao, kao sasvim živ, u sivom kombinezonu, prekriven do pojasa crvenom zastavom, stisnuvši desnu ruku u šaku i položivši lijevu na prsa. Rumeno lice koje se smješka, sasvim malena svijetla bradica. Visoki, zažareni kristal ispunjen je mirom. Mase Rusa gledaju tupo – savršeno točno kao što su samo nekoliko godina prije gledali rumeni svijetlosmeđi Isusov lik na pozlaćenim ikonostasima. To je također Krist, crveni. Smisao je isti – vječna bit čovjeka, stvorena nadom i strahom, koja mijenja samo imena."¹⁹ U tom opisu obrisani su znakovi Lenjinovog tijela kao materijalističke relikvije, kao vječno živog fizičkog tijela, koje se, za razliku od Krista, nema kako uzdizati: ono je sve ostavilo na zemlji.

Bliže partijskoj pravovjernosti nalazi se opis američkog pisca Williama Whitea: "Puno sam puta posjetio Lenjinov Mauzolej, ali dojmovi prvog posjeta zauvijek će ostati u mojem pamćenju. Nema nikakvih znakova smrti. Vi ste skloni vjerovati da je pred vama čovjek koji spava, te spontano započneš hodati na vrhovima prstiju da ga ne bi probudio."²⁰ Ovdje se naglašava ono što razlikuje Lenjina od osnivača kršćanstva: njegova svetost je unutarstvetska, usredotočena na spasenje nove vrste koje se mora ostvariti naporima samih ljudi. Ležeći u staklenom grobu osnivač boljševizma jednostavno je čovjek kojeg je važno ne probuditi. On boravi u prostoru iz kojeg ne može nestati jer je on za njega ispunjen konačnim smislom.

Istinski smisao polaganja u grob tijela vođe-osnivača ortodoksnije od svih odredio je njegov nasljednik. Upravo je njegovo određenje postalo kanonsko. Prisegu koju je Staljin po nalogu partije položio pored groba pokojnog vođe, započinjala je riječima čiji će zlosutni smisao biti u potpunosti shvaćen kasnije. "Mi, komunisti – rekao je Generalni tajnik SKP(b)-a – ljudi smo posebnog kova, stvoreni smo od posebnog materijala. Mi smo ti koji čine armiju velikog proleterskog stratega, armiju druga Lenjina. Nema veće časti od pripadanja toj armiji,

nema većeg zvanja od člana partije, čiji je osnivač i vođa drug Lenjin (...)"²¹

Zamislimo se nad smislom tih formula čiji liturgijski ton odaje bivšeg studenta bogoslovije. Što znači "mi, komunisti, stvoreni smo od posebnog materijala"? Kakve posljedice proizlaze od postojanja "ljudi posebnog kova" za obične ljude?

Oni se moraju temeljito preodgojiti po uzoru na odabrane predstavnike novog čovječanstva, borce lenjinističke garde.

Čini se da mnogi od partijaca nisu tada uviđali, krajem siječnja 1924. godine, koliko ih toga povezuje sa starim Adamom, koliko je toga u njima od napuknutog suda koji će uskoro biti bačen u užarenu peć terora.

Kao što je Lenjinov Mauzolej spomenik novog kulta, tako su i te Staljinove riječi – *credo* nove religije. Vojna metafora nije slučajna: ljudi od posebnog kova – vojnici, oni djeluju u uvjetima izvanredne situacije; voljnim naporom neobične snage moraju preodgojiti po svojoj slici i prilici ostale, stare ljude. Preživjet će samo onaj koji prođe veliko iskušenje, koji postane čovjek posebnog kova. Lenjin – prvi čovjek koji umrijevši nije otišao, nego je ostao u svijetu koji treba prestati biti stvorenim, sunačinjenim svijetom.

Boljševici su iznenađivali strance, uključujući komuniste, svojom nepomirljivošću, nesposobnošću da se protivnik predstavi drukčije nego li u obliku neprijatelja. Takvo ponašanje neodvojivo je od veličine demijurške zadaće koju su oni na sebe natovarili. Pred neizvjesnošću lenjinisti su se oslanjali isključivo na sebe same; radi postizanja neodređenog, no uzvišenog cilja primjenjivali su najradikalnije metode. Svaku popustljivost predstavnici takve vjere prihvaćali su kao nedopuštenu slabost. Sudovi istine, nasljednici prvog čovjeka, koji je živ sahranjen za sva vremena u smrti – oni su, naravno, računali samo na sebe same. Pokušaje da se obogati njihovo demijurško iskustvo odbacivali su kao svetogrđe jer su proizlazili iz svijeta koji je religiozan u starom, nepravilnom smislu riječi.

Ogorčenost nekih stranih komunista kultom mrtvog vođe ispoljavalo se otvorenije. Ignazio Silone pripovijeda: njegov prijatelj, komsomolski vođa Lazar Šackin požalio se da nije mogao zbog mladosti sudjelovati ni u jednoj od triju ruskih revolucija i takva šansa mu se neće više pružiti za vrijeme njegovog života. Oni su išli po Crvenom trgu i Silone, pokazavši na tad još uvijek

Vladimir Iljič Lenjin

drveni Mauzolej, rekao je sljedeće: “Ti se, nadam se, nećeš prepirati oko toga da praznovjerni kult njegove (Lenjinove) mumije vrijeđa sjećanje na njega i da je to sramota za Moskvu kao revolucijsku prijestolnicu. Predložio sam mu da bez okolišanja i mudrovanja nabavi nekoliko kanistara benzina i da pomoću njih zapali tu totemsku daščaru, te da poslije proslavi svoju vlastitu malenu ‘revoluciju’”.²²

Talijan je mislio, Šackin će okrenuti na šalu ili će prijeći na drugu temu, ali taj je smrtno problijedio i prošaptao: “Čuješ li ti sebe što govoriš. Nikad, čuješ li, ne smiješ izgovarati takve riječi!” Mislim da je u tom trenu Silone shvatio kakav bezdan razdvaja njega, vođu ilegalne organizacije talijanskih komunista od sovjetskih drugova; on je još mogao postavljati pitanja koja su za njih bila svetogrдна. U toj epizodi već je obuhvaćen budući raskid Silonea s komunizmom sovjetskog tipa.

Mjesta klanjanja

Stvar se nije ograničila samo na Mauzolej. Iz veličanstvene propagande nastao je sovjetski sistem rituala koji je u nečemu duplicirao, ali i istiskivao pravoslavni model koji mu je prethodio. Praznici su izgubili međunarodni karakter, sovjelizirali su se, narodne proslave intimno su se isprepletale s proslavama vođa. Ime vrhovnog vođe odvojilo se od njegovog nositelja, polagano nestajući u masi teroriziranih ljudi koja mu pjeva slavospjeve.

Zanimljiv slučaj navodi André Gide u *Povratku iz SSSR-a*. Putujući po Gruziji, on je iz Gorija (vođinog rodnog grada) želio poslati telegram Staljinu, ali je telegrafist odbio to izvršiti ako se iza imena ne bude nalazila službena titula: “genijalni vođa svjetskog proleterijata”, “veliki učitelj svih radnika” ili nešto u tom stilu. Pisac je shvatio da se ne može obratiti vođi neposredno. Uzaludno je uvjeravao telegrafista da Staljin više ne treba ulaganja ni pompozne titule. Je li shvaćao on da se u tom trenutku za nesretnog telegrafista nije radilo o ulagivanju, nego o pitanju života i smrti? Telegram koji je Gide tražio vjerojatno bi za njega bila smrtna osuda.

Zamišljen prema napatcima najboljih umova Zapada, komunizam u boljševičkoj izvedbi tridesetih godina 20. stoljeća pretvorio se u terorističku praksu, koji je u društvu obnovio nešto što nalikuje na simpatičku magiju. Europska je inteligencija, na žalost, shvatila to suviše kasno. Iz prvobitnog ateizma, koji je na sebe gle-

dao kao na legalnog nasljednika Prosvjetiteljstva, oblikovala se svjetska religija u kojoj je mjesto Boga zauzeo vrhovni partijski svećenik, jedinstveni, kako se tad pokazalo, čovjek “stvoren od posebnog kova” koji je spreman ići putem terora do kraja. Usprkos proročanstvima klasika (uključujući Lenjinovo djelo *Država i revolucija*), koja su tvrdila da će prijelazni period od antagonističkog uređenja prema neantagonističkom biti relativno kratak (istupajući pred komsomolcima 1919. godine, Lenjin je rekao da će oni dočekati komunizam) i bezbolan, Staljin je počeo tvrditi da dok se gradi socijalizam klasne se proturječnosti, naprotiv, zaoštravaju; u partiji, poučavao je svoje suučesnike, pojavljuje se sve više neprijatelja koje treba nemilosrdno uništiti.

Za vrijeme Velikog terora veličina cilja počela se određivati brojem žrtava. Individua je izgubila dostojanstvo neovisno o kolektivu; budući da je lišena tradicionalnih religioznih motivacija, njezina smrt pokazala se kao žalostan rezultat očajne borbe za preživljavanje. Ljudi su odlazili sa svijeta, čiji se užas beskrajno pojačavao time što su ga proglasili konačnim, jedino mogućim, odlazili su bez mogućnosti spasenja, često bez sahrane. I nikad komunistička budućnost nije bila tako neodređena kao tad, kad su u njezino ime prinosili neizračunljiv broj žrtava. Stanovnici SSSR-a pretvorili su se u materijal od kojeg si mogao modelirati što želiš.

Revolucija od samog početka ustanovila je sasvim poseban odnos prema zakonu. Njezinim zakonom postao je teror. Preopterećenost svijeta konačnim smislom, nepokolebljiva uvjerenost u to da se sve mora odlučiti upravo ovdje, na preoblikovanoj zemlji, na zemlji koja je prestala biti grešna – takve su posljedice terorističkog stava za kojim se povodi revolucija. Za razliku od onog što je mislio Fjodor Dostojevski, postulat “Boga nema, dakle sve je dopušteno” proizlazi iz tog stava, a ne samo da ga potkrepljuje. Pobjednička partija djeluje tako da se, s jedne strane, nalazi predodređena za ateizam (“religije knjige” nisu u stanju obrazložiti tako radikalna djelovanja), a, s druge strane, u ranije neviđenoj mjeri “glorificira” svijet koji je prestao biti stvoren i upravo zbog toga treba korjenitu reorganizaciju. Više se ne radi o gotovo bezbolnom ukidanju otuđenja, o prozirnosti socijalnih odnosa koje čine svaku religiju suvišnom, nego o nadlegitimaciji prijestupa, prenošenju sudova o njemu u sferu uzvišenog, koje je nedostupno običnom pravosuđu. “Nama neće suditi vaš klasni sud, nego sud povijesti” – omiljeni refren “ideoloških” boljševika.

22 *Ein Gott der keiner war*, München, DTW, 1962., str. 97.

André Gide

RIKLIN, MIHAIL
Crveni oktobar

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2010.

- 23 Najtemeljitiya analiza suodnosa revolucije i prijestupa do danas ostaje markiz de Sadeov traktat *Francuzi, još jedan napor ako hoćete da budete republikanci iz knjige Filozofija u budoaru*, koji je napisan pod utjecajem jakobinskog Terora. U revolucijskom periodu prijestup je, tvrdi Sad, nemoguće kažnjavati oslanjajući se na religijski autoritet jer su zapovijedi potonje odbacene zajedno sa starim poretkom koji je ona opravdavala. De Sade je predlagao jakobincima i njihovim pristašama da se vrate na građansku religiju Rimljana, ali se Robespierre ograničio na uvođenje kulta Vrhovnog Bića.
- 24 W. Benjamin, *Moskovski dnevnik*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1986., str. 34., s njemačkoga jezika prevela Mira Đorđević
- 25 Ibid., str. 35.
- 26 Ibid., str. 37.
- 27 Ibid., str. 39.
- 28 Ibid., str. 63.-64.
- 29 Ibid., str. 79.
- 30 Ibid., str. 85.

Nastaje paradoksalna situacija: što više SSSR funkcionira kao laboratorij europske mašte, to manje sovjetski narod slični na druge europske narode. Sovjetska vlast ne samo da uništava crkve, zastrašuje vjernike, proganja svećenike, nego lišava njih i njihovu djecu građanskih prava. Njezina je jedinstvenost u drugom: njezini zahtjevi nisu manje demijurški, u ispunjavanju božanskih zapovjedi ona vidi prepreku za realizaciju svojih planova. “Religije knjige” dolaze u nerazrješivu proturječnost s partijskom državom, koja je ujedinila u sebi svjetsku i duhovnu vlast. Postulat “Bogu – božje, caru – carevo” ne vrijedi jer se pri novom poretku obje sfere spajaju.²³ Privatni prostori za vrijeme sovjetske vlasti propadaju, a javni se pretvaraju u hramove, uljepšavaju se slikama vođa, počasnim kutevima, zidnim novinama.

Walter Benjamin, koji je imao razvijeno fotografsko pamćenje, u *Moskovskom dnevniku* (1926.–1927.) detaljno opisuje prostore očigledne agitacije i propagande koja je nastala poslije Oktobarske revolucije i koja je trajala sve do raspada SSSR-a. “Naivnost” tih ideološki sadržanih prostora, parola i dekora koje se ponavljaju, zbližava ih na prvi pogled s proizvodima narodnog obrta, koje Benjamin grozničavo sakuplja u prijestolnici svjetske revolucije.

Evo nekoliko primjera.

Posjeta “državnog magazinu”: “Prikazi prilagođeni slatunjavom ukusu koji je ovdje uvriježen: srp i čekić, lanac, zupčanik i neka druga alatka, nevjerojatna besmislica, napravljeni od kartona presvučenog samtom. U toj radnji bilo je roba za seljanke i proletere.”²⁴

“Uveče sam s Reichom sjedio u jednom restoranu za vegetarijance, gdje su zidovi bili oblijepljeni propagandnim natpisima. ‘Nema boga – religija izmišljotina – nema stvaranja (svijeta)’ i sl. Mnoge stvari koje se odnose na Kapital Reich mi nije mogao prevesti.”²⁵

Benjamin u internatu: “Proveli su me po čitavoj instituciji. Veoma interesantne bile su učionice, sa zidovima koji su mjestimično bili gusto prekriveni crtežima i figuricama od papira. Djeluje kao bedem hrama na kojem djeca ostavljaju sopstvene radove kolektivu na poklon. Svuda prevladava crvena boja. Sve je puno sovjetskih zvijezda i glava Lenjina.”²⁶

U sobi jedne poznanice, gdje berlinski novinar zalazi popiti čaj:

“I ta je bila gola kao sve koje sam do sada vidio. Na sivom zidu velika fotografija Lenjina kako čita ‘Pravdu’.”²⁷

A evo kako izgleda dvorana u Seljačkom klubu na Trubnom trgu gdje se sudilo seoskoj nadriliječnici (ona je napravila pobačaj sa smrtonosnim ishodom): “Ušli smo u jednu crveno obloženu dvoranu, u kojoj se smjestilo oko tristo ljudi. Bila je dupkom puna, mnogi su stajali. U jednom udubljenju Lenjinova bista. Proces se odvijao na estradnom dijelu pozornice, koja je s desne i lijeve strane bila uokvirena naslikanim likovima proletara, jednim seljakom i jednim industrijskim radnikom. Na gornjem okviru pozornice sovjetski amblemi (...) U čitaonici sam primijetio, baš kao i u dječjem sanatoriju, da su zidovi gotovo potpuno prekriveni ilustrativnim materijalom. Bilo je tu naročito mnogo statističkih tabela, ilustrovanih šarenim sličicama, koje su djelomično izradili sami seljaci (...)”²⁸

Postojao je “Lenjinov počasni kutak” i u tvornici koja proizvodi igračke koje se postavljaju ispod novogodišnjeg bora: “Počinjem (s opisom) Lenjinovog kutka. Bijela okrečena prostorija s crvenom presvlakom na stražnjem zidu, s plafona visi crveni gajtan s pozlaćenim resama. Lijevo od ove crvene pozadine postavljena je Lenjinova bista od gipsa – isto tako bijela kao okrečeni zidovi (...) Na zidovima vise propagandni plakati i portreti čuvenih revolucionara, ili slike koje u stenografskom stilu prikazuju sažetu istoriju ruskog proletarijata. Period od 1905. do 1907. obrađen je u stilu džinovske poštanske razglednice. Ona prikazuje međusobno izukršane slike borbe na barikadama, slike zatvorskih ćelija, ustanak željezničara, ‘crnu nedjelju’ pred Zimskim dvorcem. Veliki broj natpisa uperen je protiv alkoholizma. I zidne novine obrađuju ovu temu (...) One u cijelosti oponašaju stil šarenih šaljivih novina za djecu: slike, a među njima, u šarolikom rasporedu, proza ili stihovi. Novine su, međutim, prvenstveno posvećene hronici kolektiva koji je okupljen u ovoj fabric (...) Ostali plakati na zidu posvećeni su higijenskom prosvjećivanju: preporučuju se zavjesice od gaze protiv muva, a prikazuju prednosti konzumiranja mlijeka.”²⁹

Čak pred ulazom u Oružarnicu u Kremlju Benjamin nailazi na ogromni Lenjinov portret: “(...) kao što su na mjestu gdje su se bogovima nekada prinobile žrtve obraćeni pagani podigli križ.”³⁰ U Klubu crvenoarmeja-

ca u Kremlju vidio je reljef u drvetu koji prikazuje kartu Europe: "Pokrene li se jedna ovdje specijalno instalirana ručica, zasvijetlit će jedna za drugom, hronološkim redom, u Rusiji i ostalim dijelovima Europe, tačke na kojima je živio Lenjin (...) Veoma me je obradovao oglas koji je u riječi i slici objašnjavao na koje se sve načina knjiga čuva od upropaštavanja."³¹

Izvanjski promatrači rano su spoznali religiozni karakter boljševizma. Između Franza Kafke i Gustava Janoucha 1920. godine odvijala se takva konverzacija:

"Kafka prelistava Alfons Paquetovu knjigu *Duh ruske revolucije*, koju je donio Janouch.

Hvala. Trenutačno nemam vremena. Baš šteta. Ljudi u Rusiji pokušavaju izgraditi savršeno pravedan svijet. To je religiozna stvar.

No ipak boljševizam istupa protiv religije.

On čini to zato što je on sam religija. Intervencije, ustanci i blokade – što je to? To su neveliki uvodi u velike, divlje religiozne ratove koji će bjesnjeti svijetom."³²

Kafka, kao i Benjamin, vidi istinu suvremene vjere u ateizmu, a na Oktobarsku revoluciju gleda kao na vjesnika velikih religioznih ratova.

Shvaćao je Kafka i karikaturalnost lijevih, proboljševičkih predstava o kapitalizmu. Vidjevši George Groszov crtež (debeljko u šeširu, simbol kapitala, sjedi na novcima radnika), Kafka je primijetio da je to što debeljko sjedi na novcima siromaha točno, ali pritom debeljko ne predstavlja kapitalizam: "Debeljko gospodari siromahom u granicama određenog sistema. Ali on nije sam sistem. On čak nije ni njezin vlastodržac. Naprotiv, debeljko nosi sam okove koji nisu pokazani."³³ Boljševici nisu ni mogli predstaviti si kapitalista kao žrtvu stvorenog (ali ne zahvaljujući samo njima) sistema; libidinozna strana ekonomike ostala je za njih tajnom sa sedam pečata, isto kao i represivni mehanizam koji je pretvorio Moskvu u mjesto samooptuživanja buržuazije, u proletersku Meku. Ne shvativši pozadinu ekonomske eksploatacije, Lenjin i njegove pristaše nisu mogli vlastitu religioznost učiniti predmetom refleksije. Oni su bili predodređeni za teror jer su djelovali u usko determiniranom svijetu, lišenom složenosti. Preoblikovanje svijeta koji je toliko pojednostavnjeno shvaćen moralo se učiniti nasilnim metodama. Staljin je iz svijeta koji su

osvojili boljševici izbio ostatke složenosti, sveo ga je na propagandne formule kod kojih se i najmanja sumnja u njih kažnjavala smrću. On je samostalno, kao majstor takvih formula, vladao u radikalno, pomoću terora, izmijenjenom svijetu.

Odabrano srodstvo između Kafke i Benjamina ostavlja još jači dojam, ako uzmemo u obzir da praški pisac nije bio u Moskvi. Međutim, najsličnija knjiga *Moskovskom dnevniku* Kafkin je roman *Dvorac* (iako ga je Benjamin pročitao tek nakon svojeg povratka iz Moskve), a ne Paquetova, Kischeva ili Joseph Rothova knjiga o Oktobarskoj revoluciji: isti seljaci; isti glavni junak, skeptik koji postavlja suvišna pitanja; ista birokracija koju beskonačno seljačko strpljenje čini svemogućom i beskrajnom. Berlinčanin je otkrivao seljačku bit Moskve, primijetivši da je svako dvorište u njoj maleno selo; davno prije kolektivizacije osjećao je da se revolucionarni zakon rađa upravo tamo među povicima dječurlije koja se sanjka, drvenim igračkama i trgovkinjama koje mara-mama zbog mraza prekrivaju svoj proizvod. U kancelarijama i u propagandnom aparatu on se samo pakira i oblikuje. Kao i kod Kafke, u revolucionarnom svijetu nemoguće je voljeti; njegovi stanovnici ne pripadaju sebi samima, oni su se navikli živjeti u uvjetima golemog deficita običnih, nepolitiziranih emocija. Sav njihov emocionalni život proticao je izvan, ne samo po klubovima, uredima, sastancima, nego u radikalnijem smislu riječi: oni ne pripadaju sebi čak ni kad su nasamo, iz njih je odstranjeno sve intimno, te samo ponekad kod njih neočekivano proradi atavistički potrošački instinkt.

Ovdje se približavamo izvoru nove vjere, njezinoj autentičnoj pravilnosti čije je prešućivanje najvažnija funkcija produkata koje je proizvela propaganda. Istina vjere, njezin izvor – to je gubitak samoidentičnosti koja poprima oblik pravednosti; to je zahtjev za ponovnim priznanjem u isključivo surovoj socijalnoj borbi. Zbog toga likovi *Moskovskog dnevnika*, kao i junaci *Dvorca*, ne prestano padaju s nogu od umora; njih iscrpljuje prividna bezdogađajnost revolucionarnog Klondikea, gdje se, nastavlja Benjamin, umjesto zlata danonoćno ispire skupocjena tvar vlasti. Eto što tako jako, ako se pogleda na ono što se događa iznutra, upada u oči svijetu; eto što je natprirodna revolucionarna vjera. Podnositi metamorfozu koja se s njima događa toliko je teško da im ne ostaje ništa drugo nego da je proglase sveopćom i da je predložiti svima kao novi utopijski proizvod. Njezinu potražnju

31 Ibid., str. 83.-84.

32 Franz, Kafka, *Zamok: Novelly i pritiči*, Izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva, 1991., str. 561.

33 Ibid., str. 566.

Franz Kafka

RIKLIN, MIHAIL
Crveni oktobar

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2010.

- 34 R. Aron, *Istorija XX. veka*, Lado-
mir, Moskva, 2007., str. 168–169.
- 35 Ibid., str. 171–172.
- 36 Gerd Koenen, *Utopie der Säube-
rung: Was war der Kommuni-
smus?*, Frankfur-am-Main: Fis-
her Taschenbuch Verlag, 2000.,
str. 417.
- 37 “Diese genuine Verführungsk-
raft einer totalitären Gewalt
führt zurück an die dunklen
Quellen aller Religionen – eines
Numinosen, das sich ur-
sprünglich gerade aus dem
Menschenopfern und dem
Schrecken vor dem Dä-
monisch-Göttlichen speiste.”
(Ibid., str. 416.)
- 38 Raymond Aron, *Istorija XX. ve-
ka*, Ladomir, Moskva, 2007., str.
218.

na kraju krajeva ne određuju oni. Strani kupci ne samo da pomažu proizvođačima revolucijske kulture – njihov patos često nije njima razumljiv – točnije, pomoću njih ostvaruju terapiju vlastitih trauma. Sjedinjenje dvaju potpuno različita vida nepodnošljivosti – kapitalističke i revolucijske – i čini u dvadesetim godinama 20. stoljeća kominternovsku propagandu neobično efikasnom. To da je Oktobarska revolucija stvorila uvjerljivi simula- krum savlađivanja buržujstva po određenim pravilima, iako su to poricali mnogi ortodoksni marksisti, činilo ju je posebno uvjerljivom u očima onih za koje je buržuj- stvo bilo u svakom slučaju neprihvatljivo i nepodnošlji- vo. Moć tog osjećaja bila je u tadašnjoj Europi tolika da ju nikakva svjedočanstva o revolucijskim okrutnostima ne bi mogla pokolebati; na paradoksalni način, ponegdje, na primjer u Francuskoj, one su je čak učvršćivale, oži- vjavajući u sjećanju analogije s Francuskom revoluci- jom i jakobinskim terorom. Na tom planu nacionalsoci- jalizam beznadno je prepuštao mjesto komunističkom konkurentu.

Je li religija komunizam?

Politička religija ili znanstvena ideologija, kako je ona sebe nazvala, za razliku od svojih prethodnica ne zadržava se samo u prostoru hrama; njezinim hramom postaje sve čega se dotakne. Ona ne poznaje izvan sebe ništa što bi bilo profano, novom ideologijom sakralizira- ju se stanice podzemne željeznice, Izložba dostignuća nacionalnog gospodarstva, neboderi, stambene zgrade, novi način života.

Posebnost komunističke vjere od samog početka se sastojala u tome da je njezin religijski karakter bio očigledan za sociologa ili psihologa, no s konfesional- nog, kršćanskog gledišta ona se nije priznavala kao reli- gija (“istinska” religija). Uostalom, i znanstvenici su uz velike napomene pripisivali komunizam religiji.

Francuski sociolog Raymond Aron smatrao je ko- munizam, zajedno s talijanskim fašizmom i nacionalso- cijalizmom, svjetskom religijom. Njegovi pristaše, s je- dne strane, nisu utjelovljivali objekt svojih neispunjivih želja u onostrane, transcendentne oblike, a s druge, nisu do kraja prekidali vezu s transcendentnim, nego su se ograničavali na to da ga misle kao imanentno, realizira- no u ovom svijetu. Odavde potječe i paradoks koji nije samo Aron naglašavao: “(...) socijalizam je religija upra- vo zato što je antireligiozan (...) svjetske religije zamje-

njuju u dušama naših suvremenika nestalu vjeru i obećavaju spasenje na zemlji, u obliku društva koje je potrebno izgraditi.”³⁴ U 20. stoljeću komunizam je da- vao smisao životima milijuna ljudi; radi njega pojavlji- vala se samopožrtvovnost, fanatizam, neograničeno oduševljenje. On je zadavao cilj u ime kojeg je sve bilo dopušteno. Tajni je izvor komunističke moći ležao, na- ravno, iza granica znanosti, u emocionalnom području. Kapitalistički kraj žele zbog toga što će zajedno s njim, kako je predskazano u Bibliji, nestati eksploatacija čov- jeka čovjekom i otuđenje koje prouzrokuje tradicional- ne religije.³⁵

Mnogi istraživači dolaze do zaključka, ne poričući komunizmu religijski status, da je on, prema usporedbi s prethodnicama, slaba, “neistinska” (Aron) religija, čak više karikatura religije. Da, kod njega su prisutni svi reli- giozni atributi. “Ali to nije – nastavlja Gerd Koenen – vi- še od analogije. Oni ukazuju na sličnost psihičkih ener- gija (...) koje ispunjavaju prazninu, koja se stvorila na mjestu tradicionalnih religija.”³⁶ Drugim riječima, ko- munizam, ako slijedimo tu logiku, upravo je surogat re- ligije, slaba imitacija punovrijednom prototipu, prije svega kršćanstvu.³⁷

Obezvređujući komunizam kao religiju zapravo ti argumenti prije svega obezvređuju vrijeme koje ga je stvorilo. Ako bi 20. stoljeće, izuzev slabih političkih reli- gija, stvorilo druge, snažne vjere koje su povezane s au- tentičnim doživljajem transcendentne vrste, moglo bi se lako složiti s takvom argumentacijom. Ali prošlo je stoljeće oživjelo samo “neistinske” religije koje su stupi- le u konkurenciju s kršćanstvom i koje su pretendirale da ga ranije ili kasnije prevladaju, da zauzmu njegovo mjesto.

Sam Raymond Aron poziva kršćane da izađu iza granica hramova, uspostave tješnje veze s okolnim svi- jetom, vidjevši točno u tome protuotrov za buduće poli- tičke religije. Takav razvoj označavat će još jedan zaokret sekularizacije. Snaga anglosaksonskog svijeta pred sv- jetskim religijama (ni jedna se od njih nije mogla u nje- mu učvrstiti) nalazila se u tome da je kršćanstvo proži- malo u njemu sve aspekte svjetskog života, postalo mo- ralnošću i radnom etikom koja je bila nespojiva s komu- nističkom anticrkvenošću.³⁸

Drugim riječima, samo ozbiljno sekulizirano kr- šćanstvo koje je prouzrokovalo da radni i moralni impe- rativi *postanu neovisni o njemu*, tj. koje se povijesno izoli-

ralo od njih, a nipošto ne istinsko, autentično kršćanstvo bilo je sposobno pružiti otpor pritisku političkih religija. Kršćanstvo koje je pretendiralo u 20. stoljeću na autentičnost, naprotiv, često je gubilo od svjetskih religija, posebno komunizma, predavalo im milijune svojih duhovnih čeda.

Tako da oni koji pozivaju da se slijedi primjer anglosaksonskih država moraju apelirati ne na autentičnost religioznog iskustva, na čije su posjedovanje u 20. stoljeću pretendirale sve svjetske religije, nego na iskustvo koje je u maksimalnoj mjeri sekularizirano, koje je postalo pouzdanim osnovnim društvenim moralom. Ne treba također zaboraviti da sekularizacija u globaliziranom svijetu ima kudikamo dublje osnove od prijedloga koje nameću takvi kvazireligiozni ekscesi, kao što su borbeni ateizam ili religija krvi, da njezini autentični uzroci – nisu nečiji hir ili proračun, nego posljedica načina života stotina milijuna ljudi.

Jacques Derrida, za razliku od Arona, smatrao je da je posebna vrijednost Marxovog učenja internacionalnost komunističke poruke, nemogućnost njegovog zatvaranja u nacionalne granice. I iako je utopijska komponenta marksizma, priznaje osnivač dekonstrukcije, za vrijeme pokušaja njegovog ostvarivanja (za vrijeme Staljinova komunizam se definitivno sovjelizirao, postao nacionalnim projektom) bila izgubljena, moramo uzeti u obzir sam događaj obećanja. Nikakva partija ne može tim događajem ovladati. Štoviše, strukturalističko mesijanstvo je, prema Derridi, jedinstveni nedekonstruktivni trenutak u Marxovom učenju. U tome su suvremeni ljudi Marxovi nasljednici, filozofske i znanstvene forme koju je on razradio. "Ta forma u principu nije religiozna u smislu pozitivne religije; ona nije mitološka, ona, dakle, nije ni nacionalna (...). Oblik tog projekta ostaje apsolutno jedinstven."³⁹ Najradikalniji raskid s tom formom marksističkog mesijanstva u prošlom stoljeću bio je upravo boljševizam, posebno njegova staljinistička podvrsta.

Antireligiozni ekscesi političkih religija nisu nipošto tako radikalni i, ono što je važnije, nisu ni tako efikasni kako se činilo njihovim fanatičnim pristašama. Blaga indiferentnost globaliziranog svijeta koji ne poriče tradicionalne religije, ali koji ih blago (i tim više pouzdano) rastapa u tehnološkoj okolini koja se neprestano usavršava, zapravo je kao sredstvo oslobođenja od vjere kudikamo efikasnije nego boljševički borbeni ateizam u

svojim najboljim trenucima (1917.-1921.) koji je pobuđivao asocijacije s asketizmom prvobitnog kršćanstva. Nema pouzdanijeg sredstva oduzimanja smisla vjere od radikalne neutralnosti koja se u pogledu nje pojavljuje, od indiferentnosti koja prelazi u naviku, koja je postala automatska za vrijeme ispunjavanja vanjskih rituala.

Veza religije s teizmom, a tim više s monoteizmom nije toliko bitna kako misle ljudi koji su pounutрили vrijednosti kršćanske kulture. Instinktivno poistovjećujući ateističko s nereligioznim, zaboravljamo da su moralni zahtjevi (genetski povezani s religijom, no koji su se odavno od nje oslobodili, koji postoje samostalno) iznad samih uzvišenih religioznih zapovijedi. Komunistička tragedija sastojala se u tome što njegove pristaše, zbog prilično nejasnog cilja, ne samo da su nedopušteno posegnuli za crkvama, džamijama, pagodama i sinagogama, nego su namjeravali da ognjem i mačem iskorištene u čovjeku samu osnovu svakidašnjeg života u zajednici, moralno načelo. Čuvena revolucijska opreznost koja je postavila denuncijanstvo kao vrlinu, koja je uništavala ljudsku solidarnost, bila je zločin protiv morala. Zločini protiv religije su jadni, ali ih je relativno lako otkriti i osuditi. Zločini protiv morala znatno su užasniji, ali ih je puno teže otkriti i osuditi. Ako su zločine protiv religije boljševici činili u ime toga što se nisu smatrali religijom nego znanošću ili znanstvenom ideologijom, onda su zločine protiv morala činili *upravo zbog višeg*, revolucijskog morala.

Aron je smatrao da je komunizam potpuno nespособan da proizvede novog čovjeka, ali takav čovjek postoji, iako ne odgovara onom kako su ga zamišljali Marx i Lenjin. Novi čovjek je preživio SSSR, on cvjeta u novoj Rusiji i drugim postsovjetskim državama. Pravoslavlje i druge religije ponovno uživaju protekciju, zločini protiv njih se osuđuju, obnovljeno je tisuću crkava, ali revolucijska opreznost se kao i prije pojavljuje, nedostaje kao i prije poštenosti. Pojavivši se u ateističkoj sredini, novi čovjek se brzo naučio koristiti religijom za demonstraciju svojega neprijateljstva okolnom svijetu. Prošavši puni krug, prvobitno marksističko mesijanstvo koje je bilo usredotočeno na traganje za čistim moralom, neovisnom o sadržaju konkretnih marksističkih zapovijedi, pretvorilo se u vlastitu suprotnost, u etiku revolucijske opreznosti, totalne sumnjičavosti. U komunizmu Derridu zanima čistoća povjerenja, očuvanje događaja obećanja koje je izobličeno u procesu ostvarivanja; Arona pak

39 Jacques Derrida, *Sablasti Marxa*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002., str. 117., preveo s francuskoga jezika Srdan Rahelić

40 O tome detaljnije pogledati: K.-G. Riegel, *Der Marxismus-Leninismus als "politische Religion"* // *Politische Religion und Religionspolitik*, Zwischen Totalitarismus und Bürgerfreiheit, Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 2005., str. 18-19.

zanimaju prije svega sama ostvarenja koja su definitivno, prema njegovom mišljenju, diskreditirala prvobitni projekt. Čistoća povjerenja, prema Derridi, nije uprljana njegovim nesavršenim ostvarenjem, čak ako bi se i uspjelo dokazati da je to ostvarenje bilo jedino moguće. Pri toliko različitoj metodi i zaključci su naravno različiti.

Svakom tko se latio pisanja knjige o komunizmu kao religiji prije svega pojavljuje se pitanje što treba smatrati religijom. Izražavajući se konkretnije možemo se upitati: je li neophodno da je religija povezana s onostranim bićem, s Bogom? Onima kojima se ta veza čini kao nerazdvojiva i neophodna, komunizam, koji polazi od toga da onostrani svijet nije više od fikcije koja služi interesima eksploatatora i pritom je kao takva razotkrivena, neće priznati kao religiju.

No, treba pogledati religiju i na drugi način, na primjer, kao na sistem krajnjih motivacija koje smislom ispunjavaju ljudski život, kao ono zbog čega su ljudi spremni na svaku žrtvu, te će se tad komunizam pokazati vjerojatno najoriginalnijom religijom 20. stoljeća. U nje ga su vjerovala desetine milijuna ljudi; u iskustvu izgradnje komunizma razum je najočitiije razotkrio svoju tramatsku pozadinu. U ime komunizma proglasili su neprijateljima, bacali u tamnice i logore, "likvidirali" ogroman broj ljudi koji su proglašeni kao "klasni neprijatelji", "bivši ljudi", "tuđi elementi", kontrarevolucionari. Mnogim najvećim umovima civiliziranog svijeta komunistički ideal (hipotetičko stanje društva budućnosti) činio se u nečemu toliko uzvišen da je opravdavao u njihovim očima uništenje čitavih klasa. Masovni teror za mišljali su u aureoli povijesne nužnosti. Ono što bi u njihovim vlastitim državama bilo nemoguće, što bi naišlo na oštro protivljenje, u domovini svjetskog proleterijata često je pobuđivalo ili glasno odobravanje ili šutnju koja je graničila sa sukrivnjom. U ime komunizma velike grupe ljudi su se žrtvovala u skladu sa "znanstvenim" kriterijima, a njihova smrt davala se kao zalag za najbolje buduće čovječanstvo.

Oni koji tvrde da komunizam poriče transcendentno, ili čak da se zasniva na njegovom poricanju, ispuštaju iz vida jednu bitnu okolnost: preobraženi svijet koji se gradi po zakonima koji se principijelno razlikuju od poznatih nam iz povijesti zakona, radikalnije se razlikuje od prvobitnog, zdravorazumskog svijeta, on je zagonetniji od onostranog svijeta "religija knjiga".

Vjera u povijesnu nužnost izlaska iza granica povijesti ostaje religiozna: pred njom ne važe činjenice, empirija, istražena stvarnost. Još više, u slučaju komunizma same činove vjere njezini predstavnici predstavljaju kao rezultate znanstvenog istraživanja. Lenjin, Trocki, Buharin, Brecht, Aragon, Koestler, Shaw i tisuće drugih manje poznatih ljudi bili su sve samo ne vjernici. Revolucija je bila u njihovim očima trijumfom razuma, događajem koji je naslijeđenu religiju učinio nepotrebno. Međutim, paradoks se od samog početka nalazio u tome da se ono što je Marx predskazao neprestano odlagalo, prenosilo u neodređenu budućnost zbog koje je trebalo u sadašnjosti prinostiti sve novije i novije žrtve. Povijesna zakonitost poprimila je na kraju krajeva crte religiozne nade. Komunizam nikad nisu gradili, nitko nije znao što je to. Boljševici su raspolagali samo s nekoliko odlomaka iz *Komunističkog manifesta*, *Kapitala* i *Kritike Gotskog programa* koji su, osim toga, bili neobično mnogoznačni tako da je prostor improvizacije koji su pokrivali revolucionari zaista bio beskrajan. Revolucionarski cilj u svakoj etapi toliko se razlikovao od postignutog da je za prepoznavanje bilo kakvih znakova približavanja njemu, nalaženja na pravilnom putu, komunistima zaista bila potrebna nerasuđujuća vjera. Isprva je nepogrešivom bila proglašena lenjinistička partija, a zatim prema mjeri učvršćivanja Staljinove vlasti takva je postajala i volja njezinog vođe. Nije slučajno da su vodeći boljševici – Lenjin, Trocki, Buharin, Staljin - uspoređivali partiju s religioznim (ili vojnim) savezom, ordenom, bratstvom.⁴⁰

Patos izlaženja iza povijesnih granica u stanje koje još nitko nije uspio opisati neizbježno nalazi izraz u religioznim predstavama (židovsko-kršćanskim, antičkim, magičnim). Čini se da je komunistička stihija duboko srodna religioznom iskustvu upravo zahvaljujući, a ne usprkos, radikalnosti ateističkih zahtjeva. Ateizam koji pretendira na znanstvenost nalikuje religioznoj estetici, koja se odrekla oslonca onostranog, no koja je stekla ne manje čvrstu osnovu u transcendentnosti imanentnog. Suvremene religije razlikuju se od svojih tradicionalnih, teističkih prethodnica, time da ostaju imanentne stanju koje se trudi da se preobrazi maksimalno, do neprepoznatljivosti. Sveto za njihove pristaše pokazuje se kao unutrašnje koje je svojstveno profanom svijetu koji podliježe preobrazbi iznutra. Za razliku od nosioca takve vjere parosi tradicionalnih, čak reformiranih konfe-

sija u pravilu sve više crpe svoju vjeru na *rastojanju* od osnovnih pojava suvremenog života. Na Zapadu se vjera u komunistički eksperiment nije svaki put pratila članstvom u partiji, no bila je, kao u Benjaminovom slučaju, važan uvjet intelektualnog rada, veze s predstavnicima najsuvremenijih ideja u humanistici i umjetnosti (nerealistima, članovima Instituta za društvena istraživanja u Frankfurtu, Brechtom), koji su također u različitoj mjeri bili zahvaćeni novom vjerom.

Gorivo komunističke vjere u intelektualnim krugovima bila je mržnja prema kapitalizmu koja se zaoštravala u godinama Prvog svjetskog rata. Oktobarska revolucija bila je ventil koji je dopustio da se pojavi instinktivno nepriznavanje jednog svijeta, koji nije bio poznat "simpatizerima" samo po čuvenju i čijim dijelom su oni, osuđujući sebe, ostajali. Potreba za vjerom bila je ogromna; nikakvi jecaji žrtava eksperimenta, nikakvi radovi o ČK-u i Crvenom teroru nisu mogli razuveriti one koji su projicirali na revoluciju dubinsko nezadovoljstvo vlastitim životom, za koje je put prema tradicionalnoj religioznoj utjesi bio pouzdano pokriven Prosvjetiteljstvom. U 20-im i 30-im godinama 20. stoljeća Moskva je postala površinom projekcije neobične snage; što god da se događalo u novoj Meki preobražavalo se, pretvaralo se u dio njezine začarane snage. Čak kritičari nove vlasti (Bertrand Russell) nisu sumnjali u neminovni i brzi krah kapitalizma. Na Zapadu revolucionarni kult bio je neodvojiv od nesavladive želje revolucije, bio je njegov nastavak.

U periodu između dvaju svjetskih ratova SSSR je bio utopijsko mjesto, mjesto onog što nema mjesta. Taj paradoksalni status priznavali su tad mnogi intelektualci, pisci, umjetnici, znanstvenici, političari. Među njima bilo je iskrenih vjernika koji su ulazili u komunističke partije, provodili u životu liniju Kominterne, koji su se borili protiv imperijalizma, fašizma i "socijalfašizma" (kako su komunisti u to vrijeme nazivali socijaldemokrate), koji su pretrpjeli poraz i našli utočište u "odabranoj Domovini". Većini se od njih Staljin "zahvalio" strijeljanjem, logorima i izgonom. Bili su i vjernici druge vrste, poznati intelektualci koji su odobravali sovjetski eksperiment i javno ga podržavali. Njihova imena imala su veliko propagandno značenje. Uz njih pristajala je velika grupa "simpatizera" koji su, ne nalazeći se u partiji, također hodočastili u "svetu zemlju boljševika" da bi saopćavali o ostvarenjima nove vlasti. Spektar njihovog

mišljenja prostirao se od bezuvjetne podrške i proslave do suosjećajne, iako suzdržane, ocjene viđenog.

U naše vrijeme perspektive svjetskih religija ne izgledaju optimistično; njih istiskuje preporod različitih fundamentalista. Stvara se dojam da je manija poboljšavanja svijeta na racionalnim osnovama, koja je vladala umovima intelektualaca prije sto godina, prestala biti privlačnom, izgubila je utopijski potencijal. Svijet je za to vrijeme postao toliko nestajući i nesupstancijalan, da nije jasno ne samo to što bi u njemu trebalo poboljšati, nego i što je poboljšanje takvog svijeta. Od očiglednosti stoljetne davnine malo je toga ostalo. I ništa nije tako iskompromitiralo komunističku ideju kao iskustvo izgradnje "realnog socijalizma".

No, jedno se ukazuje kao nesumnjivo: religije koje su u stanju prouzrokovati društvo koje se globalizira najvjerojatnije će biti još imanentnije, još manje kompatibilne s idejom onostranog bića.

S ruskoga preveo Ivo Alebić
dio knjige *Komunizam kao religija koja izlazi kod Frakture* u 2010.

Uništene spomen ploče